

O madžarski pomladi 1989 (z zmernim optimizmom)

Prispodoba, ki ponazarja zapletene družbenopolitične spremembe zadnjih let na Madžarskem, je zajeta v pojmu madžarska pomlad. Z njo poteka demokratizacija na vseh ravneh življenja, nastajajo nove politične stranke, iščejo se uspešnejše gospodarske razvojne rešitve in tudi odkrivajo »bele lise« madžarske povojne zgodovine.¹

Pomembni oblikovalci madžarske pomladi so nove politične stranke, zveze in gibanja. Na nove ideje in hotenja se odziva tudi uradna madžarska politika, ki je nekatere nove pobude, zrasle na alternativnem prizorišču, sprejela, nekatere še preučuje, nekatere pa vztrajno odklanja.

Danes je težko voditi točne evidence o številu novih zvez in gibanj na Madžarskem. Ni pa dvoma o tem, da je pomlad 1989 spodbudila njihovo rast. V marcu so poročali o 33 strankah in gibanjih, v aprilu pa so informacijska sredstva na Madžarskem že poročala, da je skupno število novih organizacij naraslo na 43. Še težja naloga kot vodenje številčne evidence je sistematizacija in sociološka teoretična analiza dinamične sfere novih gibanj in zvez. Ta naloga še ni opravljena, srečujemo le začetne poskuse v madžarski publicistiki, ki razčlenjujejo skupne poteze ali pa razlike v programskih ciljih novih gibanj. Na tej podlagi nastajajo poskusi razvrščanja in označevanja novih gibanj.

Pomemben poskus na tem področju je delo Istvána Stumpfa², ki deli alternativne organizacije na podlagi objavljenih del in analize ciljev alternative v tri skupine:

1. V prvi skupini so gibanja, ki postavljajo v središče svojega delovanja pojmovanje neke vrste socializma. V to skupino uvršča tri alternativne organizacije, in sicer:

a. Društvo Ferenca Münicha, ki predstavlja skrajno levo alternativo in podpira Madžarsko socialistično delavsko partijo (MSDP),

b. Zvezo leve alternative (sestavljena pretežno iz mladih marksistov, ki v imenu marksistične družbene kritike analizirajo, zlasti pa kritizirajo, družbeno prakso, imenovano socializem). Družbena baza te skupine je trenutno ozka, vendar predvidevajo, da bi lahko bila duhovna povezava med sodobnimi progresivnimi tokovi.

c. Novo marčno fronto, ki so jo ustanovili t.i. predstavniki »reformnega komunizma« z različnim duhovnim profilom. Ta skupina bo lahko imela podobno posredovalno in povezovalno vlogo kot Zveza leve alternative.

2. Drugo skupino predstavljajo pripadniki ljudskih-narodnih (krščanskih) usmeritev. Skupino sestavljajo Madžarski demokratični forum, ki je pri pripravljanju pogojev za oblikovanje politične stranke najuspešnejši na Madžarskem. Prevladuje ocena, da je Madžarski demokratični forum (MDF) odprl leta 1987 novo

* Dr. Renata Mejak, sodelavka Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

¹ V strokovnih in političnih krogih na Madžarskem najpogosteje uporabljajo sintagmo »bele lise zgodovine«, vendar so pogosta opozorila nasilja v obdobju M. Rákosiya, za koncepcijske sodne procese (László Rajk in drugi), za izročitev, proces in usmrnitev Imra Nagyja.

² Alternativok rendbe szedve, Magyar Ifjúság 15. 3. 89, Budapest stran 18.

poglavje v procesu samoorganiziranja madžarske civilne družbe. S svojim političnim programom želi MDF uresničiti ljudske-narodne interese v skladu s sodobnimi izzivi časa. Kot svojo prvo nalogo so si postavili in uresničili možnost politične participacije na Madžarskem. Kadarjeva politika v minulih letih ni bila naklonjena tej usmeritvi. Čeprav je članstvo MDF silno heterogeno (koalicijska sestava), obstaja realna možnost, da se bodo sčasoma pogledi ljudskih-narodnih strank znotraj madžarskega demokratičnega foruma sistemizirali.

V to kategorijo novih strank in gibanj spadajo tudi Stranka malih posestnikov (v preteklosti pomembna politična stranka s številnim članstvom), Ljudska stranka in Neodvisna stranka (nosilka evangeličanskega pogleda na svet).

3. Tretjo skupino predstavljajo meščansko liberalne in radikalne politične partije, ki jih sestavljata dve glavni organizaciji, in sicer Mreža svobodnih iniciativ, ki se je preimenovala v Svobodne demokrate (pred nekaj dnevi so zahtevali odstop ministrskega predsednika M. Németha), in Fidesz.

Programi in stališča teh dveh skupin kažejo na visok intelektualni potencial pripadnikov. Pri izdelavi gospodarskega in socialnopolitičnega programa so največ storili v organizaciji Fidesz, ki svojo politično moč ne črpa iz številčnega članstva, temveč iz svojih moralnih stališč in pogumnih nastopov. Zaradi izrazitega radikalizma se mladi ne vključujejo v večjem številu v FIDESZ, ki je sicer znan po izjemno sposobnem, politično izobraženem in komunikacijsko uspešnem vodstvu.

Spremljanje tokov madžarske alternative kaže, da kljub različni sestavi in razlikam v programu poskušajo oblikovati skupna ali vsaj podobna stališča do nekaterih aktualnih družbenih vprašanj. Z izmenjavo mnenj in pogledov o položaju in perspektivah madžarske družbe poskušajo v neodvisnih časopisih in revijah prispevati k integraciji madžarske družbe.³

V marcu 1989 so v neodvisnem tisku najpogosteje razpravljali o vprašanjih: kakšen pluralizem je zaželen in možen na Madžarskem, ali bo treba razpustiti Parlament, čigava je madžarska televizija, ali je možen miren prehod v večpartijski sistem, čigav praznik je 15. marec, čigava je zemlja itd.

Poskušajmo povzeti razpravo o nekaterih od teh vprašanj, ki so dozorela za javno obravnavo v zavetju madžarske pomladi. Odgovore smo iskali v razmišljanjih madžarskih intelektualcev, predstavnikov novih zvez in gibanj ter uradne politike.

Kakšen pluralizem potrebujemo?

To vprašanje označujejo razpravljalci na Madžarskem kot temeljno, ker odgovor odpira alternativne možnosti za družbeni razvoj. Pri obravnavi pluralizma mnogi razpravljalci opozarjajo na večpomenskost termina pluralizem (filozofski, religijski, svetovnonazorski, kulturni, etnični, politični pomen) in na njegovo površno uporabo (pogosto se uporablja sintagma »socialistični pluralizem«, čeprav bi bilo pravilneje »pluralizem v socializmu«).

Kljub terminološkim opozorilom je pri vsebinskem razumevanju pluralizma dosežena visoka stopnja soglasja. Tako predstavniki novih zvez in gibanj kot tudi uradna politika razumejo pluralizem v smislu večstrankarskega političnega siste-

³ Vsaka pomembnejša stranka ali zveza ima svoj časopis ali revijo, najbolj iskane so Hitel, Reform, Kapu, Hiány, Új idő, Mai nap itd. V podnaslovu so označene kot Neodvisen časopis, Neodvisen 14-dnevnik itd. Razen vsebine se neodvisnost kaže tudi v ceni, ki je bistveno višja od dotiranega tiska. Ne glede na ceno je ta tisk takoj razprodan, pogosto je treba iskanje neodvisnega tiska nadaljevati v mestnih podhodih in prostorih podzemne železnice.

ma. Vodilni član FIDESZ-a Tamàs Deutsch je odločno izjavil, da je na Madžarskem pluralizem možen le z večstrankarskim sistemom.⁴

Ta opredelitev ni tuja niti uradni politiki. Eden od dokazov je tudi osnutek nove ustave, kjer je v preambuli zapisano, »... da bo treba pri izdelavi ustave voditi računa o nastajajočih političnih gibanjih, ki bodo po predvidevanjih z gotovostjo privedla do nastanka večpartijskega sistema«.⁵

V nekaterih razpravah o pluralizmu na Madžarskem dopuščajo sicer načelno možnost za uveljavitev pluralizma brez večpartijskega sistema, in sicer, ko bi se pluralna demokracija institucionalizirala na kulturnih tradicijah srednje Evrope. Vendar je nastanek takega pluralizma časovno tako oddaljena možnost, da je danes (in v bližnji prihodnosti) pluralizem realen le na podlagi večstrankarskega sistema.

Znotraj poenotenja o utemeljenosti večstrankarskega sistema pa vendar nastajajo razlike v gledanjih, zlasti glede časa uvedbe pluralizma v konkretno politično življenje. Alternativne organizacije nestrpno pričakujejo trenutek uveljavitve političnega pluralizma, ki bo po mnenju alternative nastopil šele z enakopravnim vključevanjem in sodelovanjem predstavnikov novih gibanj in zvez v Parlamentu.

Iz stališč uradne politike lahko razberemo, da sicer sprejemajo idejo o večstrankarskem političnem sistemu, vendar njeno uresničitev poskušajo odložiti v (bližnjo ali najpogostejše v daljno) prihodnost. Te trditve je mogoče podkrepiti s številnimi citati vodilnih partijskih politikov, med njimi tudi z izjavami K. Gròsza.

Ali bo treba razpustiti Parlament?

Razprava o razpustitvi Parlamenta je v zadnjih tednih precej izgubila ostrino in aktualnost zaradi naglo bližajočih se rednih volitev v madžarsko skupščino. Mandat Parlamenta, izvoljenega leta 1985, poteče 8. junija 1990. To pomeni, da bi z razpustitvijo Parlamenta alternativna gibanja pridobila le nekaj mesecev, njihov polet in energija pa bi se izčrpavala v razpravah in akcijah v zvezi z razpustitvijo Parlamenta.⁶ V zadnjem času se vedno bolj krepi spoznanje, da se bodo morale nove zveze in gibanja osredotočiti na dopolnjevanje programskih dokumentov in na številne druge dejavnosti, ki so povezane z volitvami.

Vendar se kritike Parlamenta nadaljujejo na vseh ravneh javnega življenja. Z gotovostjo pa lahko trdimo, da bo razprava o Parlamentu še ostrejša z bližajočimi se volitvami v letu 1990.

Zakaj kritizirajo Parlament in zakaj predlagajo razpustitev?

Kot temeljni vzrok za kritiko in razpustitev Parlamenta navajajo predstavniki alternative, da Skupščina v sedanji sestavi ni sposobna izpeljati reform, ki so na dnevnem redu parlamentarnega dela, zlasti pa ni sposobna izdelati nove ustave, ustrezne pluralistično zasnovani družbi.⁷ V zvezi s temi ugotovitvami predlagajo razpustitev Parlamenta in takojšnje volitve v ustavodajno skupščino, v kateri naj bi dobili ustrezno mesto tudi predstavniki novih zvez in gibanj. Po mnenju alternati-

⁴ Magyar Szò, 4 3. 1989 Novi Sad, stran 3.

⁵ Magyar Hirlap, 23. 3. 1989 Budapest, stran 3.

⁶ Madžarska ustava dopušča možnost za skrajšanje ali podaljšanje mandata, odločitev o tem sprejema izključno Parlament. To pomeni, da bi se moral Parlament sam razpustiti.

⁷ Danes so številne kritike veljavne ustave. V kritikah pogosto poudarjajo, da je edino beseda »in« danes še resnična v ustavi.

ve je to edino ustrezen način za pripravo in sprejem nove ustave. Dodaten razlog za razpust Parlamenta je tudi, da alternativne skupine nameravajo sprožiti odpoklic več poslancev (nekateri so spomladi sami odstopili, nekateri pa nameravajo to kmalu storiti).⁸

Nadaljnji razlog za razpustitev Parlamenta je, po mnenju alternative, sedanja sestava. Danes je večina poslancev članov partije (75% od skupnega števila 387). Ta sestava Parlamenta ne kaže dejanske družbene strukture na Madžarskem. Uradna politika na te očitke odgovarja, da je bilo na volilni listi Ljudske fronte v letu 1985 60% nepartijcev, vendar so občani na kandidacijskih konferencah dajali prednost (zaradi prestižnega položaja v družbi) članom partije. Tako je število poslancev partijcev naraslo na 75%. Nasploh je bilo opaziti, da so volilci leta 1985 dajali prednost partijcem pred nepartijci, intelektualcem pred delavci, višjim funkcionarjem pred nižjimi, moškim pred ženskami, starejšim pred mlajšimi, nosilcem doktorskih naslovov pred ljudmi brez akademskih naslovov.

Na podlagi analize sestave Parlamenta alternativa opozarja, da kaže danes Parlament (podobno kot cela družba) znamenja dezintegracije. Zato se je razširilo mnenje, da bo integracijo lahko zagotovilo le oblikovanje političnih strank v družbi in Parlamentu.

Uradna politika v številnih razpravah in konfrontacijah s stališči alternative nenehno poudarja, da je politična struktura madžarske družbe danes v nastajanju. Na podlagi teh procesov nastajajo tudi možnosti za družbeno integracijo. Opozarjajo pa, da danes še niso ustvarjeni pogoji, da bi lahko tudi Parlament izražal politične spremembe iz let 1988 in 89. Nasploh bi lahko »uradna stališča«, ki se odzivajo na zahtevo alternative po razpustitvi Parlamenta, takole strnili: v prihodnje ne bo mogoče izločiti novih političnih gibanj iz procesov odločanja, vendar mehanizem odločanja danes še ne predstavlja volitev in zastopanost v Parlamentu.

Razplet problema zaenkrat še ni jasen. Nekatera znamenja kažejo, da zunaj Madžarske mnogi upajo in verjamejo v skorajšnjo uvedbo večpartijskega sistema na Madžarskem. Najbrž so alternativne skupine glasnejše in odmevnejše v informacijskih sredstvih zunaj Madžarske kot predstavniki in zagovorniki »trdnih stališč«, ki nasprotujejo hitri uvedbi večpartijskega sistema. Vendar zadnji počasi izgubljajo položaj. To dokazuje tudi primer Jánosa Berecza, partijskega ideologa, ki je marca 1989 izjavil: »Dopustiti moramo nekaj parlamentarnih skupin. Vendar ni mogoče odstopiti od enopartijskega sistema. Če bomo to storili, bo partijo pretreslo v temeljih, zamajala se bo samozavest partije, zamajal se bo tudi politični institucionalni sistem.«⁹ Najbrž ni potrebno posebej poudariti, da tako razmišljanje ni osamljeno na Madžarskem. Pripomniti pa je treba, da je bil J. Berecz v aprilu odstavljen z visokega partijskega položaja, vendar razlogi sprememb v partijskem vodstvu zaenkrat še niso znani.

Pomembno vlogo pri širjenju idej o zasnovi nove ustave, o predlogih za spremembe v sestavi Parlamenta kakor tudi pri širjenju vedenja o pluralistični civilni družbi bi lahko imela madžarska televizija. Po mnenju alternativnih gibanj te vloge ne opravlja v skladu s potrebami in pričakovanji. Zato vedno pogosteje postavljajo predstavniki novih zvez in gibanj vprašanje:

⁸ Schmidt Péter. Az Országgyűlés felszótásáról, Hítel, Budapest 15. III. 1989, stran 4.

⁹ A kerekasztal négy sarka, Híány, Budapest 15. 1. 1989, stran 12.

Čigava je televizija?

Alternativna gibanja se zavzemajo za neodvisno televizijo. Najbolj izdelano koncepcijo o tem vprašanju ima Madžarski demokratični forum (MDF). Televizijska skupina v Budimpešti v MDF je 3. II. 1989 sprejela programsko izjavo o nastanku neodvisne nacionalne televizije, ki naj bi delovala v ustavnih okvirih, vendar pa bi bila bistveno različna od današnje.

Dokument MDF¹⁰ odklanja partijski monopol nad TV in se zavzema za program, ki bi verodostojno izražal realno razmerje družbenih sil na Madžarskem. Menijo, da bi moral TV program vsebovati različne družbene poglede in stališča pod pogojem, da niso v nasprotju z ustavo. Pravica do svobode govora in izražanja misli kakor tudi svoboda kritike ne smeta biti omejeni. V izjavi je posebej poudarjena odgovornost TV za razvijanje narodne zavesti, za vzgojo mladih za narodno samospoznavanje in skrb za madžarsko manjšino v Transilvaniji.

Hkrati se zavzema TV skupina tudi za razvoj satelitske televizije, ki bi omogočala sprejemanje madžarske besede vsem ljudem madžarskega porekla po svetu.

Današnja madžarska TV, ki je po mnenju alternative »izolirani fosil«, je deležna številnih in ostrih kritik. Bistvo teh kritik je: TV podcenjuje javno mnenje, vodi zakrito protireformno politiko, zavira, izolira in izloča suverene osebnosti in tvorce samostojnih nazorov. V svoji kadrovski politiki pa vodi kontraselekcijo.

V izjavi so zapisali, da je lahko le javnost edini usmerjevalec programske politike, ki pa danes še nima vpliva. Dokaz za to je, da programi, ki so po okusu in želji javnosti, dobivajo le ozek programski pas, prevladujejo pa privilegirane oddaje, do katerih ima javnost odklonilno stališče. V TV hiši velja načelo: kar je popularno, je sumljivo. Ostrih kritik je deležna tudi nenehna reorganizacija TV hiše. V zvezi s tem ugotavljajo, da je vzrok za reorganizacijo najpogostejša kadrovska sprememba in ne prilagajanje željam in okusu gledalcev. V dokumentu se zavzemajo za decentralizirane, samostojno ustvarjalne delavnice in uredništva ter za uveljavljanje sposobnih suverenih in ustvarjalnih osebnosti.

TV skupina v DMF ponuja poleg kritike tudi sodelovanje s partijskimi in državnimi organi pri uresničevanju preobrazbe madžarske televizije. Pretežna večina pobud o neodvisni TV danes še ni uresničena. Kakšna bo usoda predlogov za reorganizacijo TV, še tudi ni znana. Očitno pa je, da se madžarska TV le odziva na kritike. Današnji TV program je v primerjavi s preteklimi leti bolj bogat in zanimiv. Več je kritično-analitičnih oddaj o družbenih vprašanjih, na TV nastopajo tudi predstavniki novih gibanj in drugače misleči nasploh. Tudi oddaje za vernike so dobile prostor v TV programu.

Ali obstaja možnost za miren prehod v večpartijski sistem?

Pogosto se srečujemo z mnenji na Madžarskem, da je uresničevanje vseh novih pobud in programov tesno povezano z usodnim vprašanjem, ali je možen miren prehod v večpartijski sistem. Starejše ljudi, ki še pomnijo jesen leta 1956, je strah, da bo madžarski pomladi sledila stalinistična regresija, ki bo v skladu z že znano prakso ogrozila razvoj in celo prihodnost otrok današnjih pripadnikov novih zvez in gibanj. Po enoletnem ali nekajmesečnem delovanju alternative lahko sledi desetletno maščevanje. Po drugi strani pa nekateri politiki (med njimi tudi tisti na

¹⁰ A nemzeti televízió megteremtése nem tür halasztást, Hitel, Budapest, 15. 3. 1989, stran 37.

najvišjih položajih) opozarjajo na morebitni beli teror, hkrati pa poudarjajo, da danes sprejema reformno krilo komunistične partije mnogo večja tveganja kot alternativa.

V neodvisnem tisku so ocene, da se oblast danes boji delavcev in kmetov, ki zaenkrat pasivno čakajo in so globoko nezaupljivi tako do uradne politike kot do novih gibanj.

Nasploh so številni tisti, ki izražajo dvom o temeljitejših spremembah v družbi. Ko so Lászla Rajka mlajšega povprašali, kaj meni o družbenih spremembah na Madžarskem, je odgovoril: »Sem pesimist, kajti ni velikih sprememb, samo lepše je aranžirano. Zelo sem zaskrbljen, da z glasnostjo in perestrojko le zakrivajo napake.«¹¹

Drugi, zlasti mladi, gledajo z večjim zaupanjem v prihodnost in izjavljajo, da obstaja most za miren prehod v pluralistično civilno družbo. Njihov optimizem predvideva družbo, v kateri se bodo vsi dobro počutili. Zato predlagajo, naj si vsi raje prizadevajo za ustvarjanje boljših življenjskih razmer in razvijanje kvalitete življenja, namesto da ustvarjajo nove ideologije.

¹¹ Hogy érzi magát? Uj idő, Budapest 15. 3. 1989, stran 33.